

βίου καὶ ἐθέσπισεν αὐθαιρέτως τὴν συμπάθειαν ὡς τὴν βάσιν αὐτοῦ.

Ἡ ὅλη σειρά τῶν ἐπομένων φιλοσόφων, ὁ **K a n t**, ἡ γερμανικὴ ἰδεολογία, οἱ θετικισταί, οἱ νεοκαντιανοὶ καὶ οἱ νεώτεροι, ἀνήκει εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ XIX αἰῶνος, περὶ αὐτῶν δὲ θὰ ὁμιλήσω ἐν τῷ ἐπομένῳ (δευτέρῳ) κεφαλαίῳ.

B. Οἱ προσδιορισμοὶ περὶ ἀρχῆς τοῦ κόσμου, αἱ κοσμοθεωρίαι.

Τὸ ἐκφράζω ὡς μίαν κριτικὴν, ἡ ὁποία ἰσχύει κατὰ τῆς φιλοσοφίας γενικῶς μέχρι σήμερον, ὅτι ἕκαστος φιλόσοφος κατασκευάζει τὴν κοσμοθεωρίαν του οὕτως ὥστε νὰ παρουσιάζωνται ὡς δεδικοιολογημένοι οἱ καθορισμοὶ του περὶ τρόπου τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων ἢ ἄλλη τις προκατάληψις του.

Ἐν πρώτοις ἡ ἐρώτησις: δὲν εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι ὁ **Πυθαγόρας** ἢ οἱ (πρῶτοι) Πυθαγόρειοι, ἀφοῦ προσδιώρισαν τὸν (ἠθικὸν) βίον ὡς ἀρμονίαν, προσεπάθησαν ν' ἀποδείξουν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἀρμονία ἀριθμῶν καὶ ὅτι ἡ οὐσία αὐτοῦ εἶναι ὁ ἀριθμὸς; Δὲν εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ **Ξενοφάνης**, ὁ δημοκράτης αὐτός, ἀνατενίσας, κατὰ τὸν **Ἀριστοτέλην**, πρὸς τὸν οὐρανόν, ἀνεφώνησεν: «ἐν τὸ ὄν καὶ πᾶν» καὶ «πανταχόθεν ὅμοιον»; ἢ ὅτι ὁ **Ἡράκλειτος**, ὁ ἀριστοκράτης (ἔστω καὶ ἂν θὰ ἦτο μόνον ἀριστοκράτης τοῦ πνεύματος), ὁ ἀντίπαλος τῶν πρὸς ἐξίσωσιν προσπαθειῶν τοῦ κατωτέρου λαοῦ, ἀποφαίνεται ὅτι αἱ ἀντιθέσεις εἶναι ὁ νόμος τοῦ σύμπαντος; Καὶ τὰ λοιπά.

Ἡ διδασκαλία τοῦ **Δημοκρίτου** περὶ ἀτόμων εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι μία ἐξειλιγμένη μορφή τῆς διδασκαλίας τοῦ **Λευκίππου** περὶ στοιχείων· ὅτι ὅμως ἀποδίδει τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου εἰς τὸ βάρος τῶν ἀτόμων καὶ ὄχι εἰς θεὸν ἐνεργοῦντα, αὐτὸ σχετίζεται μὲ τὴν ἀποιρὴν του, ὅτι ἡ εὐτυχία εἶναι ἔργον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι, ὅπως παραδέχεται ἡ κοινὴ γνώμη τῶν Ἑλλήνων, ἔργον καλῶν (εὐμενῶς διακειμένων) καὶ κακῶν πνευμάτων (εὐ-δαίμων, κακοδαιμονία) καὶ ἡρνήθη λοι-

πὸν γενικῶς τὴν ὑπαρξίν θεῶν· εἶδὲ μὴ θὰ ἦτο δυνατόν καὶ νὰ παραδεχθῆ ὅτι ὁ κόσμος παρήχθη ἀπὸ ἄτομα διὰ θεοῦ. Πράγματι δὲ ὁ Ἐπίκουρος, μολονότι ὁπαδὸς τῆς μηχανικῆς γενέσεως τοῦ κόσμου, μολαταῦτα εἰσήγαγε τοὺς θεοὺς εἰς τὸ σύστημα του, οἱ ὅποιοι ὑπάρχουν, διότι τοὺς παραδέχονται ὅλοι οἱ ἄνθρωποι (!). Ἐδῶ παραπέμπω, διὰ νὰ νοηθῆ τὸ πρᾶγμα καλῶς, καὶ εἰς τὴν στάσιν τοῦ *Darwin*, ὁ ὅποιος εἰς τὰς κατηγορίας ἐναντίον του περὶ ἀθείας ἀπαντᾷ ὅτι ἡ ἐξήγησις του περὶ ἀρχῆς καὶ ἐξελέξεως τῶν μορφῶν τοῦ βίου (τῶν εἰδῶν) δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν πίστιν εἰς θεόν, εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ θεὸς ἔδωκε τὴν πρώτην ὠθησίν κτλ. Εἶναι λοιπὸν χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς τοὺς φιλοσόφους αὐτοὺς ὁ θεὸς εἰσάγεται εἰς τὸ σύστημα ἢ ἀποκλείεται τοῦ συστήματος, ἔφ' ὅσον ὑπάρχει ἀνάγκη, ἡ δὲ ἀνάγκη αὐτὴ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τόσον ὁ ἐσωτερικὸς ὅσον καὶ οἰοσδήποτε ἐξωτερικὸς καταναγκασμὸς τοῦ φιλοσόφου.

Παραδειγματικὸς εἶναι ὁ *Σωκράτης*· ἡ συναισθηματικὴ του κατάστασις καὶ ἡ διανόησις του καταπολεμοῦνται ἀναμεταξύ των διαρκῶς. Πιστεύει εἰς τὸν θεόν, εἰς τὴν σοφὴν διάταξιν τοῦ κόσμου κατὰ σκοποὺς καὶ εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς· ὁ θεὸς καὶ ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς ἀποτελοῦν μάλιστα, ὅπως ἤδη ἀπέδειξα, τὴν βάσιν τοῦ δόγματός του περὶ ἀρετῆς, ὅτι δηλαδὴ αὐτὴ εἶναι τὸ ὠφέλιμον διὰ τὴν ψυχὴν. Ἀλλὰ αἱ γνῶμαι αὐταὶ τοῦ *Σωκράτους*, γεννήματα τῆς ψυχικῆς του συναισθηματικῆς καταστάσεως (θεός, ἀθανασία), ἀντιφάσκουν εἰς τὴν ἄλλην γνώμην του ὅτι περὶ θεοῦ καὶ ἀθανασίας ψυχῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζη κανεὶς τίποτε. Συνεπέστερος εἶναι φυσικῶς ὁ *Πρωταγόρας*, ὁ ὅποιος δὲν θέλει νὰ ὁμιλῆ περὶ θεοῦ καὶ θεῶν, διότι τὰ τοιαῦτα ζητήματα εἶναι ἀπρόσιτα εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα καὶ δὲν προσδιορίζει λοιπὸν τὴν ἀρετὴν ὡς τὴν εὐτυχῆ κατάστασιν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ὡς τὴν ιδιότητα, ἡ ὅποια εἶναι ὠφέλιμος διὰ τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν καὶ τὴν παράγει ἀπὸ ἔνστικτα. Ἐννοεῖται ὁμως πάλιν, ὅτι, ὅπως ἐτόνισα καὶ πρὶν, καὶ ἡ ἀποψις αὐτὴ εἶναι τελείως ὑποκειμενικὴ τοῦ *Πρωταγόρου* καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι οἱ ἄλλοι (οἱ

Ἐλευθεροπούλου. Εἰσαγωγή εἰς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν

νεότεροι) σοφισταὶ (ἐννοεῖται ἐπίσης τελείως ὑποκειμενικῶς) διακηρύττουν ὅτι αἱ ἐννοιαὶ καλὸν καὶ κακὸν καὶ δίκαιον καὶ ἀδικία εἶναι μωρία, διότι (ἀπόδειξις!) κατὰ τὴν φυσικὴν κατάστασιν τῶν ἀνθρώπων ἕκαστος ἔζη κατὰ τοὺς πόθους καὶ τὰς ἐπιθυμίας του κλπ.

Τελείως κατ' ἄλλον τρόπον ἐργάζεται ὁ Πλάτων, αὐτὸς ὁ ἀριστοκράτης ἀλλὰ καὶ ποιητής, ἰδεολόγος (ἐκ φύσεως), ὁ ἀνὴρ τῆς τάξεως, ὁ μαθητὴς τοῦ Σωκράτους, ὁ ὁποῖος ὅμως προσέλαβε καὶ τὴν κομμουνιστικὴν τάσιν τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Πλάτων λοιπὸν κυρίως πολιτεύεται (τὸ κύριον ἔργον του εἶναι ἡ «Πολιτεία» του), θέλει καλὴν, ἐνάρετον πολιτείαν, τονίζει λοιπὸν τὴν ἀρετὴν ὡς σωτηρίαν, τελειοποιήσιν τῆς ψυχῆς, θὰ ἐπιτευχθῆ δὲ τὸ τοιοῦτον διὰ τῆς κοινωνίας, ὅταν θὰ καταταχθοῦν οἱ ἀνθρώποι ἀναλόγως τῆς ἰσχυροτέρας ψυχικῆς των ἰδιότητος (σοφία, ἀνδρεία, φρόνησις ἢ σωφροσύνη) εἰς τρεῖς τάξεις. Ἡ ἀπόδειξις του περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς ἀπόψεως αὐτῆς: αἱ ἐννοιαὶ, εἰς τὰς ὁποίας προσεπάθει νὰ καταλήξῃ ὁ Σωκράτης, εἶναι, λέγει ὁ Πλάτων, αἱ ἰδέαι, αὐταὶ δὲ εἶναι τὸ ὄντως ὄν, ἕκαστη τελεία ἀρχικὴ ὑπαρξις μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ· ὁ κόσμος παρήχθη διὰ τῆς συμμετοχῆς τῶν ἰδεῶν αὐτῶν μὲ τὸ μὴ ὄν, τὸν χῶρον. Ἀμφιβάλλω ὅμως ἂν ὁ Πλάτων, ὅταν λέγει ὅτι αἱ ἰδέαι εἶναι τὸ ὄντως ὄν, ἔχει σαφῆ ἀντίληψιν περὶ τοῦ τί εἶναι αἱ ἰδέαι αὐταὶ ὡς τὸ ὄντως ὄν, πάντως ὁ Πλωτῖνος θὰ εἴπη ἔπειτα σαφέστερα πράγματα θεωρῶν τὰς ἰδέας ὡς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀπολύτου νοῦ.

Ὁ Ἀριστοτέλης διορθώνει κάπως τὸν Πλάτωνα. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἐκ φύσεως ἐμπειρικῆς τάσεως ἀνθρώπος, ἀνθρώπος θετικὸς, θαυμαστής λοιπὸν καὶ τῆς τάξεως εἰς τὴν νέαν Μακεδονίαν ὑπὸ τὸν Φίλιππον· ἀπλοποιεῖ λοιπὸν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος περὶ ἰδεῶν καὶ τοῦ μὴ ὄντος (τοῦ χῶρου), πρόκειται, λέγει, περὶ ὕλης καὶ μορφῆς εἰς τὴν ὕλην. Ἴδου ὅμως ὅτι περιπίπτει ἀμέσως εἰς ἀντιφάσεις ἀπὸ σκοποῦ: θέλει ν' ἀποδείξῃ τὴν κοινωνικὴν ἱεραρχίαν διὰ τῆς κοσμικῆς ἱεραρχίας, διακρίνει λοιπὸν μίαν πρώτην ὕλην ἄνευ μορφῆς, συνδυασμοὺς ὕλης καὶ μορφῆς καὶ ὡς τὸ ὕψιστον μίαν μορφήν χωρὶς

ύλην, τὴν ὁποίαν ὀνομάζει καὶ θεόν· ἐννοεῖται λοιπὸν τῶρα ἔξ ἑαυτοῦ, λέγει, οὕτως εἶπειν, ὅτι τὸ ὀλιγώτερον τέλειον ἔχει (ἐκπληροῖ) τὸν σκοπὸν του εἰς τὸ τελειότερον, αὕτη δὲ ἡ ἀποψις εἶναι καὶ ἡ βάσις, τὸ θεμελίωμα τῆς γνώμης του περὶ ἠθικότητος, ἠθικῆς συμπεριφορᾶς καὶ εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκπονοῦν (κατασκευάζουν) τὴν κοσμοθεωρίαν των, τὴν μεταφυσικὴν των καὶ οἱ φιλόσοφοι τῶν γερμανορωμαϊκῶν λαῶν ἕως εἰς τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἀφήνω κατὰ μέρος τοὺς ἐκκλησιαστικούς φιλοσόφους καὶ τοὺς λεγομένους Σχολαστικούς καθ' ὅσον ἐνησχολήθησαν μὲ μεταφυσικὰ ζητήματα· αἱ ἀπὸ σκοποῦ συναρμολογούμεναι γνῶμαι των ὄχι μόνον ὅταν λέγουν *credo ut intelligam*, ἀλλὰ καὶ ὅταν λέγουν *intelligo ut credam* εἶναι, ὅσον ἀφορᾷ τὸν μεταφυσικὸν κόσμον, οὕτως εἶπειν, φυσικώταται. Ἀφήνω ὅμως κατὰ μέρος καὶ τὸν *B a c o* (οἱ *Verulam*), τὸν *L o c k e* καὶ τὸν *H u m e*· αὐτοὶ δὲν ἐνασχολοῦνται μὲ κοσμοθεωρίας καὶ ὅμοια προβλήματα· θὰ τοὺς λάβω ὑπ' ὄψιν κατόπιν, ὅταν θὰ θέσω ὡς ζήτημα τὰς θεωρίας περὶ τῆς γνώσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν.

Ἀρχίζω λοιπὸν μὲ τὸν *Giordano B r u n o*, τὸν θερμοβαίμον ἀποστάτην μοναχόν, τὸν φιλαλήθη καὶ εἰλικρινῆ, ἀνυπόκριτον ἄνθρωπον, τὸν σταθερόν, ἀνένδοτον χαρακτῆρα. Ἡ χριστιανικὴ (ἐκκλησιαστικὴ, καθολικὴ) ἀποψις περὶ κόσμου καὶ ἀνθρώπου εἶναι δι' αὐτὸν ἀντιφυσικὴ καὶ ἐσφαλμένη. Ἀλλὰ πῶς εἶναι ὁ κόσμος; Ὁ κόσμος εἶναι μία φυσικὴ κοινότης πνευματικῶν ἐνοτήτων, ψυχῶν, μεταφυσικῶν μονάδων (τὰ ἄτομα τοῦ *Δ η μ ο κ ρ ῖ τ ο υ* πνευματοποιηθέντα, ψυχοποιηθέντα). Ὁ *B r u n o* ὁμιλεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ περὶ θεοῦ ὡς τῆς ὑψίστης μονάδος, ἀλλὰ τοιοῦτοτρόπως ἱκανοποιεῖ μόνον τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, ἄλλως δὲν ἔχει ὁ θεὸς θέσιν ἀναγκαίαν εἰς τὸ σύστημά του. (Τὸ ἴδιον ἰσχύει ἔπειτα καὶ διὰ τὸν *Leibniz*).

Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει παρὰ τῷ *Descartes*. Αὐτὸς ἦτο ἀναμφιβόλως ἐκ φύσεως θρησκευτικὸς, ἀνειράφη δὲ καὶ θρησκευτικῶς (ἀπὸ τοὺς Ἰησοῦίτας), ὥστε δὲν εἶναι θαυμαστὸν ὅτι παρακαλεῖ «τὴν παρθένον μητέρα τοῦ θεοῦ» νὰ τοῦ φανερώσῃ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν καὶ ἰδοὺ παραδέχεται, σύμφωνα

μέ τας Γραφάς, ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἡ κυρία καὶ μόνη ὑπόστασις τοῦ κόσμου, ὅτι ὁ θεὸς εὐρίσκεται ἔξω (κεχωρισμένος) τοῦ κόσμου, ὅτι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα εἶναι οὐσίαι, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀναχθοῦν ἢ μία εἰς τὴν ἄλλην, ἥτοι εἶναι τελείως διάφοροι καὶ εἶναι δύο ὑποστάσεις πλησίον τοῦ θεοῦ, δημιουργηθεῖσαι ὁμῶς ἀπὸ τὸν θεὸν καὶ κατώτεραι αὐτοῦ. Ὁ Descartes εἶναι εἰς τὴν μεταφυσικὴν του ἀποψιν τόσον χριστιανός, ὥστε δὲν λησμονεῖ νὰ ἐξηγήσῃ μεταφυσικῶς ἀκόμη καὶ τὴν μετουσίωσιν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς «σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Σωτῆρος». Εἶναι ἀδιάφορον ὅτι δὲν εὐχαρίστησε μ' ὅλα ταῦτα τὴν ἐκκλησίαν, ἢ ὁποῖα κατέκρινε τὰ συγγράμματά του. Εἰς τὴν διδασκαλίαν του περὶ «cogitatio» θὰ ἐπανέλθω κατωτέρω.

Συνήθως λέγεται ὅτι ὁ Σπινόζα ἐπεξεργάσθη τὸ σύστημα τοῦ Descartes κατὰ τρόπον συνεπέστερον. Ἀπίθανον δὲν εἶναι βέβαια ὅτι ἐπηρεάσθη ἀπ' αὐτόν, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν τῶν Στωϊκῶν, ἐξυπηρετεῖ ὁμῶς μὲ τὴν μεταφυσικὴν του τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ μοναχικὴν φύσιν καὶ μάλιστα καὶ ἐν σχέσει μὲ τοὺς τότε καταδιωγμοὺς τῆς φυλῆς του, τῶν Ἑβραίων. Ἔχει τὴν γνώμην ὅτι ἡ εὐτυχία (ὁ μακάριος βίος) συνίσταται εἰς τὴν διανοητικὴν ἐπισκόπησιν (contemplatio) καὶ ἀποδεικνύει λοιπὸν μεταφυσικῶς ὅτι πρόκειται περὶ διανοητικῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ, ἀφοσιώσεως εἰς τὸν θεὸν (amor dei intellectualis): ὁ κόσμος εἶναι αἱ ἄσκοποι ἐξ ἀνάγκης συμβαίνουσαι παραλλαγαὶ τῶν δύο κατηγορημάτων (ἐπιθέτων) τῆς «ὑποστάσεως», τῆς ἰδέας καὶ τῆς ἐκτάσεως, ἢ «ὑπόστασις» εἶναι ἢ «φύσις», ὁ «θεὸς» (substantia sive Deus sive natura), ὥστε καὶ ἡ ἀγάπη μου πρὸς τὸν θεὸν καὶ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους εἶναι ἢ ἀγάπη τοῦ θεοῦ τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὑποθέτω ὅτι εἶναι φανερόν ὅτι ἡ μεταφυσικὴ αὕτη κατασκευάζεται ἀπὸ σκοποῦ, ἀφοῦ ἢ «ὑπόστασις», τὴν ὁποῖαν χωρὶς ἄλλην ἀνάγκην ὁ Σπινόζα τὴν ὀνομάζει καὶ «θεόν», εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς πρώτη ὕλη καὶ ἀπὸ αὐτὴν νὰ ἐξηγηθοῦν τὰ πάντα μηχανικῶς (ὡς ἀναγκαιότητες) καὶ ὡς ἄσκοπα. Δὲν ἦτο λοιπὸν ἀβάσιμος ἢ συζήτησις μετὰ ταῦτα εἰάν ὁ Σπινόζα εἶναι ἢ ὄχι ἄθεος. Δηλαδή ὁ πανθεϊσμός λεγόμενος τοῦ Σπινόζα θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀποβῇ καὶ εἰς

σύστημα, ὅπως τοῦ *De la mettrie* (ὑπάρχει μία ὑπόστασις, ἢ ὕλη, καὶ τὰ πάντα εἶναι μηχανικὰ φαινόμενα αὐτῆς).

Τὸ ἴδιον πρέπει νὰ λεχθῆ καὶ κατὰ τοῦ συναρμολογήματος (τῆς κατασκευῆς) τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ *Leibniz*. Ἡ μηχανικὴ ἐξήγησις πραγματοποιουμένων σκοπῶν εἶναι δυνατὴ μόνον εἰς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ οὕτως εἰπεῖν νὰ καθήσῃ μεταξὺ δύο καθισμάτων. Ὅπως ὁ *Darwin*, ὅταν κατεπολεμήθη ἀπὸ τοὺς θεολόγους, ἔδωκεν εἰς τὴν διδασκαλίαν του περὶ γενέσεως τῶν εἰδῶν διὰ (τυχαίων) μεταβολῶν, τοῦ ἀγῶνος περὶ ὑπάρξεως, τῆς ἐπιλογῆς καὶ κληρονομίας, τὴν ἐξήγησιν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῆ κανεὶς καὶ ἓνα θεόν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐμφυτεύσει εἰς τὴν πρώτην ζωὴν τὴν δυνατότητα τοιαύτης (μηχανικῆς) ἐξελίξεως, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπακούει καὶ ὁ *Leibniz* εἰς τὴν ἐσωτερικὴν του θρησκευτικὴν ἀνάγκην καὶ συμβιβάζει τὴν ἐπιστημονικὴν μηχανικὴν ἀποψίν του περὶ τοῦ κόσμου μὲ τὸ δόγμα του ὅτι ὁ κόσμος παρήχθη καὶ κυβερνᾶται ἀπὸ τὴν προαποκατασταθεῖσαν ἁρμονίαν (*harmonie preétablie*) ἢ ὁποία ἐτέθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐντὸς ἐκάστης μονάδος ὅτι λοιπὸν πραγματοποιοῦνται σκοποὶ καὶ ὅτι ὁ κόσμος αὐτὸς εἶναι ὁ ὠραιότερος καὶ καλύτερος ὅλων τῶν δυνατῶν πρὸς δημιουργίαν κόσμων. Ἀνέφερα δὲ ἀνωτέρω καὶ τὸν *Lametrie*, τονίζω λοιπὸν κατὰ τοῦ συστήματός του ὅτι τοῦτο ὅπως καὶ ἄλλα παρόμοια δὲν ἔχει μὲν ἴσως σκοπὸν ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειαν ἐνὸς δόγματος περὶ ἠθικοῦ βίου, εἶναι ὅμως ἀπόρροια προσωπικῆς ιδιοσυστασίας, διότι ἀκριβῶς δὲν εἶναι τὸ συμπέρασμα ἀπὸ πᾶσαν δυνατὴν πείραν (δι' ἐπαγωγῆς ἐπὶ τῇ βάσει πάσης πείρας), ἀλλὰ κατασκευὴ ἐπὶ τῇ βάσει ἐνὸς καὶ μόνου γεγονότος τῆς πείρας. Θὰ ἐπανέλθω εἰς τὸ ζήτημα διὰ νὰ καταδείξω τὰ σφάλματα τοιούτων συστημάτων. Ὅπως δὲ ὁ *Leibniz*, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐργάζεται ὁμιλῶν περὶ τοῦ σύμπαντος (κοσμοθεωρία) καὶ ὁ *Berkeley* ὁ σκοπὸς του εἶναι νὰ δείξῃ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι τάξις τεθεισα ὑπὸ τοῦ θεοῦ.

Μόνον παρὰ τῷ *Kant* δὲν ἔχει κανεὶς τὴν συνείδησιν τοιούτου τρόπου ἐργασίας, (κατασκευῆς) καὶ ὅμως ἄς

ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ K a n t εἰς τὴν γνωσιολογίαν του⁽¹⁾ δὲν εἶχε κυρίως λόγον νὰ παραδεχθῆ τὴν ὑπαρξιν ἐνὸς «νοουμένου» (Noumenon, das Ding an sich), ὅτι ὅμως χωρὶς αὐτὸ «ψυχὴ», «θεὸς» καὶ «ἠθικότης ὡς ἐλευθερία» θὰ ἐχάνοντο ἀδιασώστως διὰ τὸ σύστημά του. Ἐνοεῖται λοιπὸν ἀμέσως ὅτι καὶ ἐδῶ πρόκειται περὶ κατασκευῆς μὲ σκοπὸν. Ἡ δόξα τοῦ K a n t βασιίζεται ἐπὶ τῶν αὐτῶν θεμελίων, ὅπως καὶ ἡ δόξα, τὸ κλέος τοῦ Σ ω κ ρ ά τ ο υ ς, τοῦ Π λ ά τ ω ν ο ς, ἔσωσαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὰ λεγόμενα ἰδεώδη της. Τοῦτο ὅμως συνέβη ἀκριβῶς χωρὶς νὰ ἐξετασθῆ πρῶτον τὸ ζήτημα, εἰὰ τὰ λεγόμενα ἰδεώδη τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι πραγματικὰ ἰδεώδη ἢ διὰ νὰ τὸ εἶπω ἐδῶ ἀκαθορίστως, τί συμβαίνει μὲ ταῦτα τὰ λεγόμενα ἰδεώδη ἀπεναντίας καὶ ὁ Σ ω κ ρ ά τ η ς καὶ ὁ K a n t τὰ ἐθεώρησαν ὡς πραγματικὰ καὶ ἐγένετο ἀπλῶς προσπάθεια πρὸς θεμελίωσιν αὐτῶν κατὰ τὸν ἕνα ἢ κατὰ τὸν ἄλλον τρόπον.

Περὶ τοῦ K a n τ ί ο υ, ἐφ' ὅσον αἱ γνῶμαι του ἐξακολουθοῦν νὰ ἰσχύουν καὶ εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν ὡς νεοκαντιανισμός, θὰ ὁμιλήσω καὶ πάλιν ἐκτεταμένως⁽²⁾. Τὰ συστήματα τῶν λεγομένων ἐπιγόνων, δηλ. τῆς λεγομένης γερμανικῆς διανοητικῶς κατασκευαζομένης (speculative) φιλοσοφίας, παρήχθησαν ἔπειτα καὶ ἐκ τῶν προτέρων μόνον κατασκευαστικῶς μὲ ὠρισμένον πόθον, ὅπως θεμελιωθῆ ἡ ἠθικότης καὶ ἡ ἠθικὴ ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπότητος, διορθωνομένων τῶν ἀσυνεπειῶν τοῦ K a n t. Ἐνεκα τούτου δὲ ἀκριβῶς κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἐπιγόνους αὐτοὺς δὲν διέγραψεν ἀπὸ τὸ σύστημα τοῦ διδασκάλου (ἐκ τῶν διανοητικῶν κατασκευῶν τοῦ K a n τ ί ο υ) τὸ «νοούμενον» ὅλοι διέγραψαν τὸ «φαινόμενον», ἐνῶ ἦτο, ἐννοεῖται, δυνατὸν καὶ τὸ ἀντίστροφον. Μόνον ὁ Ἐ ρ β α ρ τ λέγει ὅτι ἐργάζεται ἐπάνω εἰς τὴν πείραν ἄλλὰ τοῦτο εἶναι ἀκριβῶς ἡ αὐταπάτη του νομίζει ὅτι ἀνακαλύπτει (εὐρίσκει) ἀντιφάσεις εἰς τὰ πράγματα

1. Πρὸβλ. εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

2. Πρὸβλ. κατωτέρω εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον κατὰ τὴν ἐκθεσιν καὶ κριτικὴν τοῦ νεοκαντιανισμοῦ.

(π.χ. ἓνα πρᾶγμα εἶναι καὶ ἓνα καὶ σύνθετον ἀπὸ πολλὰ κτλ.) καὶ ὅτι δι' ἐπεξεργασίας τῶν ἀντιφάσεων αὐτῶν καταλήγει εἰς μεταφυσικὰς πνευματικὰς ψυχο - υποστάσεις («μονάδας» «πραγματικότητας» Reale): ἀλλὰ τοῦτο θὰ ἦτο ἀδύνατον, ἐὰν ὁ φιλόσοφος δὲν θὰ καθωδηγεῖτο ἀπὸ ἓνα σκοπὸν φανερώτατα εἶναι δυνατὸν πρὸς ἐξήγησιν τῶν ἀντιφάσεων ἐκείνων εἰς τὰ πράγματα (π.χ. τὸ πρᾶγμα μὲ πολλὰς ιδιότητες, τὸ ἐγὼ μὲ ἀλλασσούσας καταστάσεις) νὰ γίνῃ καὶ ἄρνησις τῆς ὑπάρξεως τῶν πραγμάτων αὐτῶν (ὁ *H u m e* τὸ ἔπραξε).

Συνοψίζω : ὁ *Σ π ι ν ό ζ α* λέγει κάπου ὅτι κατὰ τὰς ἐρεῦνας τοῦ περὶ τοῦ ἀληθοῦς *ζ η τ ε ἰ μ ό ν ο ν ν ἂ ε ὕ ρ η* τὴν ἀτάραχον εὐτυχίαν καὶ τὴν ἠρεμίαν τῆς ψυχῆς (τοῦ ἀνθρώπου), ἐγὼ δὲ κατέδειξα ὅτι ὁ *Σ π ι ν ό ζ α* κατὰ τὴν προσπάθειάν του ταύτην *θ ε ω ρ ε ἰ ὡ ς ἀ λ ή θ ε ι α ν μ ό ν ο ν ἔ κ ε ἰ ν ο*, τὸ ὁποῖον ἀκριβῶς χορηγεῖ (παρέχει) ἐκείνην τὴν ζητουμένην εὐτυχίαν καὶ τὴν ἠρεμίαν. Αὐτὸ δὲ εἶναι ἡ κατάστασις ὅλων τῶν συστημάτων εἰς τὴν μέχρι σήμερον φιλοσοφίαν. Μετὰ τὴν γερμανικὴν φιλοσοφίαν διανοητικῆς κατασκευῆς μετεβλήθη κάπως ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἀλλὰ θ' ἀποδείξω ἀκόμη ὅτι καὶ εἰς τὴν μετὰ ταῦτα φιλοσοφίαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τὸ αὐτὸ συμβαίνει (').

Γ. Αἱ θεωρίαι περὶ γνώσεως.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ φιλόσοφοι βασίζονται ἐκάστοτε ἐπὶ μιᾶς θεωρίας περὶ γνώσεως διὰ ν' ἀποδείξουν τὴν ἀλήθειαν, τὸ ὄρθρον τῶν κατασκευασμάτων τῶν περὶ τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ ἐάν ποτε ἐλέχθη μία μεταφυσικὴ γνώμη, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνταποκρίνεται μία ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια, αὕτη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ *S c h o p e n h a u e r* (Σχόπενάυερ) ἐφαρμοζομένη εἰς τὰς γνωσεολογίας τῶν φιλοσόφων τούτων, ἥτοι : ὅτι ἡ θέλησις παρήγαγε τὴν θεωρητικὴν διάνοιαν διὰ νὰ τὴν ἐξυπηρετῇ. Αὐτὸ συμβαίνει εἰς τοὺς φιλοσόφους.

Οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα ἤδη εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν

1. Πρβλ. τὸ δεύτερον κεφάλαιον.

καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Ἀριστοτέλει. Οἱ προγενέστεροί του καθώρισαν τὴν ἀλήθειαν ὡς προϊὸν τῆς διανοήσεως ἐξ ἑαυτῆς· ἔφθασαν μάλιστα μέχρι τοῦ δογματισμοῦ ὅτι αἱ αἰσθήσεις δὲν λέγουν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι λοιπὸν ὁ κόσμος τῶν αἰσθήσεων δὲν εἶναι ὁ ἀληθὴς κόσμος, καὶ τοῦτο, διότι τοὺς ἐξυπηρέτει μᾶλλον, ἢ ἐθεώρουν τὰς ἐφευρέσεις τῆς διανοίας, τὰ συναρμολογήματα (τὰ κατασκευάσματα) τῆς ὡς ἀληθείας: «τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶ τε καὶ εἶναι» (Ξενοφάνης, Παρμενίδης), τὸ διανοηθὲν εἶναι καὶ τὸ πραγματικῶς ὑπάρχον· τοῦτο ἔχει οὕτω διότι τὸ θέλουν οὕτω οἱ φιλόσοφοι. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ οἱ φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι ἠρνήθησαν τὸ δυνατόν γνώσεων ἢ τελείως (ὅπως οἱ σοφισταὶ) ἢ κατὰ μέρος (ὅπως ὁ Σωκράτης), ἀλλὰ καὶ πάλιν διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μόνον ἐξυπηρετοῦντο εἰς τὰς θεωρίας των· ἀξιοσημεῖοι εἶναι ἐδῶ ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Σωκράτης, οἱ ὁποῖοι ἀρνοῦνται τὸ δυνατόν θεωρητικῆς γνώσεως καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θέτουν τὸ πρόβλημα θεός, ψυχὴ ἔξω πάσης συζητήσεως, πιστεύουν ὅμως καὶ εἰς τὴν ὑπαρξιν θεοῦ καὶ εἰς τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς (ὁ Σωκράτης τοῦλάχιστον ὠρισμένως). Ὁ Πλάτων ἐδογματίσει μετὰ ταῦτα ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι δυνατὴ καὶ μάλιστα ὄχι μόνον ἡ πρακτικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ θεωρητικὴ· ἀλλὰ καὶ τοῦτο συνέβη (ἐδῶ πλέον οὕτως εἰπεῖν ψηλαφητῶς κατάδηλον) ὄχι ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς ἀντικειμενικῆς εἰδικῆς ἐρεῦνης τῆς γνώσεως, ἀλλὰ κατασκευαστικῶς πρὸς δικαιολόγησιν τῆς κατασκευῆς του περὶ κόσμου, κυρίως τῆς ἀπόψεώς του περὶ τοῦ τρόπου τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου (τῆς κοινωνίας). Διὰ τὸ ἐννοηθῆναι τοῦτο καλὰ ἂς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας τοῦ Πλάτωνος· παραδέχεται ἀπλῶς ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι δυνατὴ, διότι ἔχει σκοπὸν ν' ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξιν τῶν ἰδεῶν ὡς οὐσιῶν (ὄντως ὄντων), αἱ ὁποῖαι ὅμως εἶναι κυρίως μόνον αἱ γενικαὶ ἔννοιαι, εἰς τὰς ὁποίας ἔτεινεν ὁ Σωκράτης, καὶ τὰς ὁποίας ὁ Πλάτων θεωρεῖ ἀκριβῶς ὡς ὑπάρξεις, ὡς οὐσίας, καὶ ἐξηγεῖ ἔπειτα ἀντιστρόφως τὴν γνῶσιν ὡς ἀνάμνησιν τῶν ἰδεῶν τούτων. Μόνον ὁ Ἀριστοτέλης ἀποτελεῖ ἐδῶ μίαν ἐπιστημονικὴν μεθοδολογικὴν ἐξαίρεσιν· ἐθεώρησε τὴν ἐρευναν (τὴν ἐπισκόπησιν) τοῦ τί εἶναι ἢ

γνώσις ὡς βάσιν πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης καὶ ἤθελε νὰ τὴν ἐπεξεργασθῆ ὡς τοιαύτην καθ' ἑαυτὴν καὶ πρὸ πάσης ἄλλης ἐρεῦνης. Καὶ ὅμως ἄς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ ὁ Ἄριστοτέλης μολονότι ἔπρεπε, ἐὰν εἰργάζετο συνεπῶς, νὰ περιορίσῃ τὴν γνώσιν κυρίως μόνον εἰς τὰ καθ' ἕκαστα (τὰ κατ' ἰδίαν) πράγματα καὶ τὴν πείραν, μ' ὅλα ταῦτα παρεδέχθη καὶ τὸ ἀντίθετον, ἦτοι ὅτι ἡ γνώσις εἶναι προῖόν τῆς διανοήσεως (τοῦ καθαρῶς λόγου), παραδέχεται δὲ ταῦτα, διότι ἄλλως δὲν θὰ εἶχε βάσιν τὸ σύστημά του⁽¹⁾.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καθορίζεται ἡ θεωρία τῆς γνώσεως καὶ ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους τῶν γερμανορρωμαϊκῶν λαῶν. Ἀφήνω κατὰ μέρος τὴν γνωσεολογικὴν ἔριδα μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τῆς γνώμης ὅτι αἱ γενικαὶ ἔννοιαι εἶναι ὀνόματα (*sunt nominalia*) καὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς γνώμης ὅτι αἱ γενικαὶ ἔννοιαι εἶναι πράγματα (*sunt realia*), διότι τόσον ἡ πρώτη γνώμη (τοῦ λεγομένου *Nominalismus : universalia sunt nominalia*) ὅσον καὶ ἡ δευτέρα (τοῦ λεγομένου *Realismus : universalia sunt realia*) καθορίζονται ἀπὸ σκοποῦ κατὰ ἡ ὑπὲρ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, ἡ δὲ ἀλήθεια θὰ εὑρίσκετο πάντως ἐν τῷ μέσῳ οὕτως εἰπεῖν τῶν δύο γνωμῶν, ἦτοι ἐὰν ἐλέγετο ὅτι αἱ γενικαὶ ἔννοιαι εἶναι πραγματικότητες (πράγματα) ἀλλὰ ἐντὸς τῶν κατ' ἰδίαν πραγμάτων· αὐτὸ ὅμως δὲν θὰ συνέφερεν οὔτε εἰς τὴν διάθεσιν τῶν μὲν οὔτε εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἄλλων.

Κατὰ τὸν XIV αἰῶνα ἀρχίζει μία ἀντικειμενικὴ ἄποψις περὶ τοῦ γνωσεολογικοῦ προβλήματος· ἤδη ὁ Wilhelm ἀπὸ Occani (ἀπ. 1347) τονίζει⁽²⁾ τὴν ἐπαγωγὴν, τὴν ἐμπειρίαν ὡς τὸν μόνον τρόπον πρὸς προσπορισμὸν γνώσεων καὶ ἀφήνει κατὰ μέρος τὰς λεγομένας ἀποδείξεις περὶ ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ (λέγει ὅτι εἶναι δυνατὸν ν' ἀποδείξῃ κανεὶς τὸν θεὸν καὶ ὡς ὑπάρχοντα καὶ

1. Ἄς μὴ νομίση κανεὶς ὅτι κατὰ τὰ λεγόμενά μου οἱ φιλόσοφοι οὕτως ἐργαζόμενοι ἤθελον νὰ ἐξαπατήσουν, νὰ παραπλανήσουν. Καθόλου! Οἱ ἴδιοι οἱ φιλόσοφοι ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι παραπλανηθέντες (ὑπὸ τῆς ἐνδομύχου τάσεώς των).

2. Πρβλ. τὸ σύγγραμμά του *Summa totius logices*.

ὡς μὴ ὑπάρχοντα). Καὶ ὅμως καὶ ἡ γνώμη αὐτή, ὅτι δηλαδή ὁ θεὸς εἶναι ἀπρόσιτος εἰς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν, τοῦλάχιστον ὅπως αὐτὴ παρουσιάζεται παρὰ τῷ Νικολάῳ Κουσάνῳ (ἐκ Kues 1401 1461¹), ἔχει σκοπὸν τὴν συνδιαλλαγὴν τῶν ἐκκλησιῶν. Ὁ Κουσάνος εἶχε δηλαδή ἀποσταλῆ παρὰ τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἔνωσιν τῆς ἀνατολικῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν ὑπὸ μόνον σχεδὸν τὸν ὅρον ὅτι ἐκείνη ὀφείλει ν' ἀναγνωρίσῃ τὰ δικαιώματα τοῦ πάπα· πρὸς τὸν σκοπὸν λοιπὸν τοῦτον ἐξεπόνθησεν ὁ Κουσάνος ἀκριβῶς τὴν διδασκαλίαν του, ὅτι μόνον αἱ αἰσθήσεις εἶναι ἡ κυρία βᾶσις τῆς γνώσεως καὶ ὅτι ἐκ τῶν τριῶν δυνατῶν τρόπων ἐπεξεργασίας τῆς γνώσεως: διὰ τῶν αἰσθήσεων, διὰ τῆς διανοήσεως καὶ διὰ τοῦ νοῦ (τοῦ καθαροῦ λόγου) ἡ τελευταία ἔχει μόνον τὴν σημασίαν ἀρνητικῶν φράσεων καὶ μυστικιστικῆς ἀντιλήψεως⁽¹⁾. Ὁ Καρτὶὰ ἐπανέλιθη εἰς τὸ ζήτημα αὐτό.

Ἐδῶ ἀναφέρω συντόμως καὶ τὸν Descartes, ὁ ὅποιος, οὕτως εἶπεῖν, ὡς πρῶτος, (ἀλλὰ μετὰ τὸν Πλάτωνα, ὁ ὅποιος ἔλεγεν ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι ἀνάμνησις τῶν ὀραθέντων ὑπὸ τῆς ψυχῆς εἰς μίαν προηγουμένην κατάστασιν), ἐξηγεῖ καὶ θεμελιώνει τὴν θεωρίαν τοῦ ὀρθοῦ λόγου (τὸν λεγόμενον Rationalismus, ὀρθολογισμόν)· λέγει δηλαδή ὅτι ὁ νοῦς (ἡ ψυχὴ) φέρει ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον καὶ ἰδέας (τὰς ἐμφύτους ἰδέας «ideae innatae», π.χ. τὴν ἰδέαν τοῦ θεοῦ) καὶ ὅτι αἱ ἰδέαι αὗται εἶναι ἡ βᾶσις τῆς γνώσεως, τῆς ἀληθείας, διὰ τῆς ὁποίας ἀποκαλύπτεται εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ὁ μεταφυσικὸς κόσμος· προσθέτει δὲ ὅτι αἱ ἔννοιαι, τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος σχηματίζει διὰ τοῦ ἔξω κόσμου (ideae adventitiae) ἢ καὶ ἀπλῶς διὰ κατσκευῆς (ideae fictae), ἔχουν μόνον δευτερεύουσαν σημασίαν⁽²⁾. Ἐδῶ ἀναφέρω συντόμως καὶ τὸν Σπινόζα· αὐτὸς παρεσύρθη ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας τῆς γεωμετρίας (ἡ ὁποία ἀπὸ ἓνα ἀξίωμα, ἦτοι

1. Πρβλ. τὸ σύγγραμμά του «De docta ignorantia».

2. Πρβλ. τὸ σύγγραμμά του Discours de la methode· πρβλ. καὶ Principia philosophiae καὶ Meditationes de prima philosophia.

ἀπὸ μίαν ἐξ ἑαυτῆς κατάδηλον ἀλήθειαν, ἡ ὁποία δηλαδὴ δὲν ἔχει ἀνάγκην περαιτέρω ἀποδείξεως, ἐξάγει δλόκληρον σύστημα) καὶ ἀναπτύσσει καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν παρόμοιον σύστημα, ἐννοεῖται πρὸς θεμελίωσιν τῆς γνώμης του περὶ εὐτυχίας. Ὁ *Locke* κρίνει καὶ ἀπορρίπτει τὴν διδασκαλίαν περὶ ἐμφύτων ἰδεῶν καὶ γενικῶς τὴν θεωρίαν περὶ γνώσεως διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, τὸν ὀρθολογισμόν (*Rationalismus*): παραδέχεται ὅτι ἡ γνῶσις, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς, γεννῶνται διὰ τῆς πείρας⁽¹⁾: ἀλλὰ ὁ λόγος τοῦ τοιούτου καθορισμοῦ του περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς γνώσεως δὲν εἶναι κυρίως ἐκείνη ἡ δῆθεν ἀπὸ τὴν πείραν εἰλημμένη ἀσημαντος ἀπόδειξις του, ὅτι δηλαδὴ αἱ ὑπὸ τῶν ὀρθολογιστῶν ὡς ἐμφυτοὶ θεωρούμεναι ἀρχαὶ εἶναι ἄγνωστοι εἰς τὰ παιδία καὶ εἰς τοὺς μὴ ἀνεπτυγμένους: ὁ λόγος εἶναι κυρίως ὅτι προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ (οἱ ἠθικοὶ νόμοι) παράγονται ἀπὸ τὴν πείραν, διὰ τῆς πείρας: εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ *Locke* ἐκ τῶν ὑστέρων παραδέχεται ὅτι ἡ ἔννοια τῆς «ὑποστάσεως» (τῆς οὐσίας, *substantia*) εἶναι γέννημα τοῦ διανοήματος καὶ δίδει ἀφορμὴν εἰς τὸν *Leibniz* νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν ὀρθολογισμόν καὶ νὰ θεσπίσῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει βέβαια τίποτε εἰς τὸν νοῦν τὸ ὁποῖον δὲν προσῆλθε διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ ὑπάρχει ἀκριβῶς ὁ νοῦς: ἀλλὰ καὶ ὁ *Leibniz* ἔδογματιζε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, διότι ἄλλως δὲν θὰ εἶχον βάσιν οἱ καθορισμοὶ του περὶ τῶν μονάδων.

Παρόμοιον κάτι συμβαίνει καὶ μὲ τὴν γνώμην τοῦ *Hume* (1711—1776) ὅτι γνῶσις δὲν ὑπάρχει, ὅτι γνῶσις δὲν εἶναι δυνατὴ⁽²⁾. Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι κυρίως κατασκευὴ, ἡ ὁποία καθορίζεται ἀπὸ ἀνάγκας χρονικᾶς: εἶναι ἀπλοῦν δόγμα ὅτι κατ' αὐτὸν ἡ αἰτιότης (ὡς νόμος) δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πείραν καὶ ὅτι βασίζεται μόνον εἰς τὴν συνήθειαν τοῦ ἀνθρώπου: ἐπάνω δὲ εἰς τὸ δόγμα του αὐτὸ θεμελιώνει τὴν γνώμην του ὅτι καὶ ἡ ἐκδοχὴ μιᾶς οὐσίας (ἐνὸς ὄντος ἔξω τῶν αἰσθήσεων) εἶναι μόνον ὑπο-

1. Πρβλ. τὸ σύγγραμμά του *Essay on human understanding*.

2. Πρβλ. *D. Hume, Enquiry concerning human understanding*.

κειμενική ἀποψις καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει ψυχὴ (ὡς τὸ ἐνιαῖον ὄν τοῦ ἐγώ), ὅτι ψυχὴ εἶναι μία λέξις διὰ τὸ ἀθροισμα τῶν παραστάσεων· ὁ H u m e λύει καὶ δένει ἐδῶ τελείως αὐθαιρέτως. Ὁ κύριος λόγος τοῦ δια τὰς ἐκδοχὰς τοῦ ἔγκειται ἴσως εἰς τὴν γνώμην τοῦ ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ παράγονται, ἐπειδὴ ἡ προσωπικὴ κατάστασις μεταφέρεται εἰς ἀντικείμενα (π.χ. πονῶ βλέπων τὸν ἄλλον πάσχοντα διὰ τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἐνεργείας ἐνὸς τρίτου καὶ λέγω, δὲν πρέπει νὰ ἐνεργῶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον)· τὴν ἀποψίν τοῦ αὐτὴν προσεπάθησε νὰ ἐδραιώσῃ γνωσεολογικῶς (ἀποδεικνύων δῆθεν ἀκριβῶς ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀντικειμενικοὶ νόμοι)· ἢ ἔάν ὁ καθορισμὸς τοῦ περὶ τῆς αἰτιότητος δὲν ὑπέστη τὴν ἐπήρειαν γενικῶς οἰωνδήποτε ξένων λόγων, τότε αἱ ἔρευναί του ἦσαν (εἶναι) οὕτως ἢ ἄλλως ἐσφαλμένοι καὶ ἐσφαλμένοι καὶ οἱ ὅρισμοί του (').

Ἡ τάσις αὐτὴ, ὅπως διὰ τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως δικαιολογηθῆ ἢ προκατειλημμένως σχηματισθεῖσα ἰδέα περὶ τοῦ τρόπου τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἢ εἰς ταύτην ἀνταποκρινομένη κοσμοθεωρία πουθενὰ δὲν παρουσιάζεται τόσον καθαρῶς ὅπως παρὰ Καντίω. Ὁ K a n t (ὅπως καὶ ὁ Σωκράτης) εἶναι ὁ μεγαλύτερος Σοφιστής, (ἐννοεῖται μὲ χρηστοθήτη σκοπὸν), ὁ ὁποῖος ὁμως καὶ τὸ ὁμολογεῖ λέγων: ὅτι ἦτο «ἀνάγκη νὰ περιορίσῃ τὴν γνώσιν διὰ νὰ δώσῃ τόπον εἰς τὴν πίστιν»· δηλαδὴ ὁ K a n t ἠρνήθη τὸ δυνατὸν τῆς γνώσεως, ἢ ὁποῖα ἀφορᾷ τὸ ἐκεῖθεν τῆς πείρας, μὲ τὸν σκοπὸν ὅπως καταστήσῃ τόσῳ ἀπαραβιαστοτέραν τὴν ἰδέαν τῆς ἠθικότητος, τὴν ἰδέαν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας. Ὁ K a n t δὲν ἐπεξεργάσθη λοιπὸν τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως ἀντικειμενικῶς, ἀδιάφορον ἐὰν ἐνσυνειδήτως ἢ ἀσυνειδήτως· ἐξυπηρέτει μόνον πόθους τινὰς καὶ σκοποὺς τῆς καρδίας του, τῆς φυσικῆς του διαθέσεως. Δὲν εἶναι καθ' ὅλα ἀληθῆς ἢ συνήθης ἀποψις ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ K a n t «Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου» εἶχεν ὡς σκοπὸν νὰ ἐρευνήσῃ ἀντικει-

1. Πρβλ. διὰ τὴν τελευταίαν ἔκφρασιν (μὴ ἀνήκουσαν κυρίως εἰς τὴν παροῦσαν εἰσαγωγὴν) τὸ σύγγραμμά μου: Ὁ ψυχικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων.

μενικῶς τὸ δυνατόν καὶ τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως ἀπεναντίας! Ὁ Κ a n t προσπαθεῖ κυρίως ν' ἀποδείξῃ (ὅπως καὶ εἰς προγενέστερα συγγράμματά του) τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ, τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως (βουλήσεως) καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἀλλάσσει παρ' αὐτῷ σὺν τῷ χρόνῳ μόνον ὁ τρόπος τῆς ἀποδείξεως, ἡ δὲ κριτικὴ λεγομένη περίοδος του δὲν εἶναι ἄλλο τίποτε παρὰ ἡ προσπάθειά του ν' ἀνατρέψῃ τὰ δόγματα τοῦ H u m e : αὐτὸς εἶχεν ἀρνηθῆ τὸ δυνατόν τῆς γνώσεως (τὸ δυνατόν ἀναγκαίας καὶ γενικῶς ἰσχύουσας γνώσεως) καὶ ἐφαίνετο νὰ καταστρέφῃ τὴν ἰδέαν τοῦ θεοῦ κτλ. Ὁ Κ a n t ἀποδεικνύει λοιπὸν (δῆθεν) ὅτι ἡ γνώσις εἶναι κατ' ἀρχὴν δυνατή, ὅτι ὅμως ἔχει ὅρια, ὁ δὲ θεὸς μένει ἔξω τῶν ὁρίων τούτων καὶ ὅτι ὅμως εἶναι ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτῶν ἡ ἀνάγκη νὰ παραδεχθῆ κανεὶς ὀπισθεν (ἐκεῖθεν) τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων ἕνα ἄλλον κόσμον ὡς «νοούμενον». Ὁ Κ a n t καταπολεμεῖ λοιπὸν μὲ τὰ ὄπλα ἑνὸς λεγομένου κριτικισμοῦ (Kriticismus) τὸν ὑλισμὸν καὶ τὸν ἀθεϊσμὸν τῆς ἐποχῆς του. Ὁ V o l t a i r e, ἔχων τὸν ἴδιον σκοπὸν, ἔλεγεν ὅτι, εἰάν δὲν ὑπῆρχε θεός, ἔπρεπε (ἦτο ἀνάγκη) νὰ ἐφευρεθῆ ἕνας, ὁ Κ a n t τοῦ ἀπαντᾷ οὕτως εἰπεῖν ὅτι ναί, ἔχεις δίκαιον, ἀλλὰ ὁ θεὸς ὑπάρχει, δὲν εἶναι μόνον προσιτὸς εἰς τὴν γνωστικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Κ a n t εἶναι ὁ Σ ω κ ρ ά τ η ς τῶν γερμανορρωμαϊκῶν ἔθνῶν; ὁ Σ ω κ ρ ά τ η ς εἶναι μόνον ἀπλούστερος καὶ πιστεύει ὅτι, ἀρνούμενος τὸ δυνατόν θεωρητικῆς γνώσεως, ἀποσύρει τὸν θεὸν τῆς συζητήσεως καὶ οὕτω πάσης ἀμφιβολίας περὶ τῆς ὑπαρξεώς του· ὁ Κ a n t ἐφευρίσκει ἐκ τῶν ὑστέρων ἕνα δρόμον διὰ ν' ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ : τὴν ἀτοπίαν, τὴν ἀσυναρτησίαν τῆς «Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ λόγου» : ὑπάρχει καλὴ θέλησις, ἄρα ὑπάρχει καὶ ἀθανασία ψυχῆς καὶ θεὸς ἀμείβων καὶ τιμωρῶν ! Ὁ Κ a n t δὲν ἀντελήφθη τὰς ἀντιφάσεις εἰς τὰς ὁποίας διαρκῶς περιέπιπτε, ὅταν καθόριζε δῆθεν τὴν γνωστικὴν ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου ὡς ληφθῆ μόνον ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐθεώρει τὸ νοούμενον β ά σ ι ν τοῦ φαινομένου, ἠρνεῖτο ὅμως ὅτι ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος ἐφαρμόζεται ἐπὶ τοῦ νοουμένου (τῆς αἰτίας ταύτης τοῦ φαινομένου !). Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ περὶ

τοῦ Fichte, Schelling, Hegel καὶ τῶν ἄλλων ἐκ τῶν λεγομένων ἐπιγόνων τοῦ Kant παραδέχονται ὡς γνῶσιν ἓνα καθαρὸν περιεχόμενον τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ ἢ μίαν μεγαλοφυῆ ἐνόρασιν, ταῦτα δὲ εἶναι μὲν καλῶς εἰρημένα ἐν σχέσει πρὸς τὰ συστήματά των, ἀλλὰ μάτην θὰ ζητήσῃ κανεὶς νὰ εὔρη ἀντικειμενικὸν λόγον διὰ τὰς τοιαύτας γνωσεολογικὰς ἐκδοχὰς των⁽¹⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΑΠΟ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

Α. Νεώτερα διανοητικὰ κατασκευάσματα.

α) Ὑπὸ πνεῦμα καταφατικὸν τῶν παραδεδομένων ιδεωδῶν

Πρέπει πάντως νὰ ἐκπλαγῆ κανεὶς ὅτι καὶ μέσα εἰς τὴν μεγάλην ἀκριβῶς ἐπιστημονικὴν κίνησιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν (κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος) πολλοὶ φιλόσοφοι ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὸν τρόπον παλαιᾶς διανοητικῆς κατασκευῆς τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Καὶ ὅμως συνέβη! Μερικοὶ φιλόσοφοι, καλλιεργοῦντες τὴν ἱστορίαν τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας, προσεκολλήθησαν ἐκ νέου εἰς παλαιότερα συστήματα, χωρὶς νὰ ἐνδιαφεροῦν διὰ τὴν τῶρα παραχθεῖσαν ἐπιστημονικὴν κίνησιν, ἢ μᾶλλον ἀκριβῶς ἕνεκα δυσαρεσκείας μὲ αὐτήν. Τὰ παλαιότερα ἐκεῖνα συστήματα ἐφαίνοντο νὰ ἴκανοποιοῦν αὐτούς. Τὰς παλαιὰς αὐτὰς διανοητικὰς κατασκευὰς, ἐννοεῖται, δὲν τὰς ἀνεγέωσαν τελείως, ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον ἦτο ἀνάγκη ἐπῆλθε δὲ ἐφ' ὅσον ἦτο ἀνάγκη καὶ συνδυασμὸς καὶ συμπλήρωσις ἢ καὶ νέα θεμελίωσις αὐτῶν. Πα-

1. Ὅμιλῶ ἐκτενέστερα καὶ περὶ τοῦ Kant καὶ περὶ τῆς γερμανικῆς διανοητικῆς κατασκευαζομένης (spekulative) φιλοσοφίας εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.